

УДК 811.161.2'373.22-112:911.52

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ СТАРОУКРАЇНСЬКИХ НАЗВ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНОГО ЛАНДШАФТУ ЗА РОЗТАШУВАННЯМ

Олена Слободзяник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра українського прикладного мовознавства,
вул. Університетська, 1/233, 79001 Львів, Україна,
тел.: (032) 239 41 58
e-mail gorbachevska@ukr.net*

Географічна лексика – невід’ємна та одна з найдавніших частин лексикону кожної мови, зокрема української. Її наукова інформативність важлива не тільки для лінгвістів, а й для істориків, етнографів та ін., адже в ній прихована історія матеріальної і духовної культури народу. Дослідження еволюції географічної лексики за тривалий період її становлення дає змогу краще зрозуміти і пояснити її сучасний стан, а пам’ятки мови, безперечно, є вагомим підґрунтям для дослідження мови на різних часових зрізах.

Методом зіставлення спільних і відмінних рис в українській мові різних часових зрізів, вияву змін у семантиці із залученням свідчень інших мов на матеріалі пам’яток української мови (переважно офіційно-ділового стилю) XVI-XVIII ст. у пропонованій статті проаналізовано історію розвитку назв земельних угідь у межах лексико-семантичної групи „Загальні назви природного ландшафту”, які формують окрему лексико-семантичну підгрупу за ‘розташуванням’: *берегъ, брегъ, заборє, забродє, замежокъ, застѣнокъ, околичности, прилеглости, приналежности, принадлежноти, принадлежитости, островъ, островокъ, островецъ*.

Під час дослідження цієї лексико-семантичної підгрупи вдалося виявити особливості географічної лексики як тематичної групи, визначити її структуру та внутрішні системні зв’язки, засвідчити збереження давньої географічної лексики в сучасній українській літературній мові та в діалектах, адже саме в діалектах можна віднайти сліди колишніх лексичних, семантичних і словотворчих зв’язків. Зафіксовані діалектні слова часто зникають під впливом літературної мови чи втрачають свою специфіку, а діалектологія й історія мови тісно переплетені та доповнюють одна одну.

Ключові слова: лексико-семантична підгрупа, географічна лексика, пам’ятки, діалекти, складене найменування, об’єкти природного ландшафту, ілюстративний матеріал.

DOI <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2108.68.8919>

Поглиблення аспектів дослідження лексики української мови як системи, зокрема структурно-семантичної організації тематичних груп зумовлює **актуальність дослідження**.

Предметом нашого дослідження є використання в пам’ятках української мови (переважно офіційно-ділового стилю) XVI-XVIII ст. назви земельних угідь, які в межах лексико-семантичної групи „загальні назви природного ландшафту” формують окрему лексико-семантичну підгрупу, об’єднану семантичним відтінком ‘розташування’.

Лексеми *берегъ, брегъ, заборє, забродє, замежокъ, застѣнокъ, околичности, прилеглости, приналежности, принадлежноти, принадлежитости, островъ,*

островокъ, островецъ, виявлені в пам'ятках української мови XVI-XVIII ст. (рукописних та опублікованих) залежно від місця розташування земельних угідь можна поділити на такі ряди: „Назви прибережних природних об'єктів ландшафту”, „Назви природних об'єктів ландшафту, розташованих за іншими об'єктами чи прилеглих до них”, „Назви природних об'єктів ландшафту, розташованих окремо від інших об'єктів”. **Джерельною базою** слугували матеріали фундаментальної картотеки „Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.”, картотеки „Історичного словника українського язика” за ред. Євгена Тимченка, які зберігаються в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевичів НАН України (м. Львів), „Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років”, „Книга Київського підкоморського суду”, „Документи гетьмана Івана Мазепи”.

Берегъ. Назва (<псл. *berg походить з індоєвр. прамови, про що стверджує більшість учених [10, I: 170]) має тривалу й давню історію функціонування, як свідчать ще писемні джерела киеворуської доби, а значення ‘берег’, ‘суша, суходіл’ та ‘високий берег, круча, урвище’ реалізовувалися найчастіше [19, I: 154; 316-317; 20, I: 69]; пор. слова **берегъ** у XIV-XVст.: ‘берег’, ‘кінець, край’ і ‘урвище, круча’ [22, I: 92-93]. У пам'ятках XVI-XVII ст. назва **берегъ** була багатозначною і мала пару-омонім [23, II: 74-75; 24: 20-24], пор.: стпол. *brzeg* пов'язане виключно з берегом, межею, краєм території [25, II: 463-467]; стбіл. *берегъ (берогъ)* ‘берег’, ‘прибережна територія’ і *бережокъ* ‘невелика земельна ділянка на березі ріки’ [4, I: 277-278].

Пам'ятки засвідчують часте використання слова **берегъ** на позначення земельного угіддя, розташованого переважно біля річки, озера, ставка або прибережної низовини, луку: *Мы дали ему берегъ пустый подль Буга вдольъ на три стрельбища берегомъ Буга* (1525 РЕА I, 127); *жаловали нам игумен стаго Николы Пустынского... на войта киевского..., што ж дей он отнимаетъ берегъ наш церковный к земли к своей Четоновскей на Деснѣ рецѣ* (Київ, 1560 АрхЮЗР 8/IV, 167); *подкомории браславский позывает [князя Йнуша Штросского] ... кѣ разысканю и исвобоженю менованных кгрунтов, ставов, млынов, берегов своих, сеножатей и паствискъ* (Вінниця, 1605 ДБВ 996); *вольного кошенья травъ для сена на берегахъ одъ грѣнтѣ ихъ ограниченого лежачихъ до самое воды ставѣ...//... позволяю* (Загайці, 1637 ПВКРДА IV-1, 75-76); *их мѣст... провадили дукътъ..., менуючи быти тоѣ Рудаины по правой стороне берег его мѣ пана белского, а по левой княжат их мѣ Корецкихъ* (1637 ККПС 270); *озеро Полой, за приятелскою згодою, меняне на манастыр самую толко з берегами воду для рыб, кромѣ грунтов, поступили* (Максаки, 1689 ДГІМ 427) та ін.

Виявлене складене найменування зі стрижневим словом **берегъ** сприяє конкретизації об'єкта природного ландшафту: **береги бобровие** ‘угіддя для полювання на бобрів; боброві угіддя’ (*имене на вечность в повете Киевскомъ, село Трипол на Днепре, земенину киевскому Данилу Дедовичу з людми служебными, из их полатки, из землами пашными и борьтными, из сеножатми, из озерми, из береги бобровими, из ставы* – Київщина, 1600) [11: 152]; пор.: стбіл. **бережокъ бобровый** ‘невелика прибережна ділянка з норами бобрів’ [4, I: 278], та **берегъ морской (морскій)** ‘місцевість біля моря; примор'я’: *Поморіе: Берегъ морской* (1627 ЛБ 87); *камни, пер'лы, на местцахъ приржоныхъ где се родать, ал'бо на берегахъ морскихъ, тые речы там' ихъ знашов'ши // хто, привлащати можетъ собѣ* (Львів, 1645 О тайн. 104-105).

У сучасному українському лексиконі слово *берег* перебуває в активному вжитку фактично без змін [2, I : 50; 21, I : 158]. Увагу мовознавців привертає багатий діалектний ілюстративний матеріал, який відображає розгалужену значеннєву базу цієї назви: гуц. *берег* 'берег річки', 'круча, стрімкий схил', 'гористе місце, пасовисько' [12 : 23]; бойк. *беріг* 'берег', 'неврожайна, непридатна для обробітку земля', 'узгір'я' [17, I : 50]; захпол. *берех* 'берег озера', 'сінокіс', *берих* 'пасовище в низині' [1, I : 14]; закарп. *берег* 'край річки, озера', 'горб, підвищення, гірка, пагорб' [18 : 22]; поліс. *барег* 'берег біля річки', *бариг* 'луг, де випасають корів', 'мокра заболочена низина', берег 'низина біля річки', 'болото біля річки', 'луг, що заливається водою' [5 : 8-9]; пд.-степ. *берег* // *бериг* // *беріг* 'берег', 'луг', 'рівнина, поросла травою', 'луг заливний', 'пасовище', 'низина', 'яр' [3 : 22-23]; пор. також у „Словникові народних географічних назв Івано-Франківщини” слово *берег* має 16 значень, *беріг* – 17, *бериг* – 6 [16 : 246-248].

Брегъ. Церковнослов'янським *брегъ* [8 : 59], за даними пам'яток XVI-XVIII ст., мав значно нижчу частотність, аніж східнослов'янське *берегъ*, проте зауважмо, що його значеннєва база дублювала значеннєву базу останнього, зокрема щодо реалізації значення 'земельне угіддя, розташоване переважно біля річки, озера, ставка; прибережна низовина, луг': *Я, Алексѣй Мириловичъ, солтись фолварскій, ... уминиль смъ себѣ нецо зо своего грунту солтыского на церковь святую удѣлити и отдавамъ на 16 гболовъ Спискіхъ овса высѣяти, къ тому брегы и яркы ведле циркусу а знаковъ меджы, въ кол почавши понижє млина одъ броду просто въ гору* (Фольварк, 1606 НЗУжг. XIV, 225). Виявлено аналогічне складене найменування *брегъ морской* 'місцевість біля моря; примор'я': *ест мѣсто над брегѣм морским, аполоніа, при которой ест гора скалиста, котораа в' собѣ маєт вѣчныи огонь, горѣ из себе пламенъ вымѣтоуючи* (Львів, поч. XVII ст. Крон. 27 зв.-28).

У сучасній українській мові та в діалектах слово *брегъ* не збереглося.

Формування ЛСР назв природних об'єктів ландшафту на позначення розташування за іншими об'єктами чи прилеглих до них (*заборє, забродє, замежокъ, застѣнокъ*) відбувалося за моделлю – префікс *за-* + іменникова основа + суфікс: „префікс *за-* служить для передачі відтінку просторовості, та суфікса **-је* на означення збірності” і **-ѣк* на означення зменшуваності” [9 : 60] або префіксів *при-*, *около-*, що виражають локаційне значення + іменникова основа (*околичности, прилеглости, принадлежности, принадлежности, принадлежитости*) і вживалися переважно у множині. Назви цього ЛСР не збереглися в лексиконі української мови.

Заборє. Назву *заборє* засвідчують тексти ділового стилю поч. XVIII ст., і, припускаємо, вона могла реалізовувати значення 'місце за бором, за лісом': *Унѣверсаль пѣна Палѣя о митѣ на заборю тымъ, зовемомъ Даниловскимъ, і о млинѣ на Княжицкой греблѣ, при берегу земли Даниловской* (1700 Ун.Пал. 158 // КТ). У лексиконі сучасної української мови назва не закріпилася.

Забродє. Назву *забродє* виявлено в текстах ділового стилю поч. XVII ст., де вона могла реалізовувати значення 'місце за бродом; забріддя': *перший полланокъ одъ Крымна подле стины, до него надѣдатокъ, ... подѣ ставомъ у Тириску, и другий, на подлости кгрунту пискватого, на забродю въ застѣнку, – Грину Литвину* (Володимир, 1606 АрхЮЗР 6/І, 321). „Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.” тлумачить реєстрове слово *забродє* як 'місцевість за бродом, забріддя' [23, IX : 207]. У лексиконі сучасної української мови назва не закріпилася.

Замежокь. Назву **замежокь** виявлено зі значенням ‘частина поля, прилегла до межі’: *а Клиноватой ниви границу положили есми уверхъ подле малой долини и замезокъ малой нивки, которая посполита с Клиноватою, то есми привернули до Клиноватой, и грань тоей ниви положили есми зъ Софѣскою землею* (Київ, 1507 АрхЮЗР 1/VI, 9); *я князь Костентинъ Ивановичъ Острозкій... и зъ синомъ нашимъ княземъ Ильею, надали есмо въ Туровъ... три поли на передсѣльи села Вересницкого, и зъ припашьми, и зъ сѣножатъми, и зъ замезками, по самую течьку и долину* (1513 АСД IV, 2); *Пань светицькій... вель насъ дѣбровькою замезькомъ нивы... и привель насъ до дороги до греды* (1546 ОГ 21) [23, X : 91]. Хоча, імовірно, слово **замежокь** могло позначати те ж, що і давнє **межа**, яке, окрім ‘лінія поділу, межа’, мало значення ‘смуга цілини між ділянками землі, межа’ [24 : 195]. У сучасному українському лексиконі назва не закріпилася.

Застѣнокъ. Назва **застѣнокъ (застенокъ)** трапляється в пам’ятках досліджуваного періоду доволі часто: *десатый лан... идет з Охлопова до Печихвост, ит того застенка и к гаю старому березовому и по шбапол гаю березового аж до границы квасовское* (1560-1561 ЛЗК 248); *При застѣнку Сарѣ жидовки, подь болотомъ Цетынскимъ, моркговъ 26 подльхъ – принялъ Томашъ* (1569 РЕА II, 129); *кдѣмъ се прождчалъ по полю своемъ..., тамъ же, то есть застенками Жидичинскими, около гаю Жидичинского, незвыклымъ гостинцомъ ку Луцку... владыка Луцкий... обачивши мя на полю моемъ, неподалеко оного застенка, застановился на рогу гаю Жидичинского, учинивши раду о мнѣ, послалъ ко мнѣ слугъ своихъ* (Луцьк, 1599 АрхЮЗР 1/VI, 269); *Село Ружинь; на початку села, подле стины, которая дѣли село одь обьшару дворного Кримна, есть застѣнокъ, альбо пляць немалый, где есть два дворы* (Володимир, 1606 АрхЮЗР 6/I, 315); *земля... лежитъ въ застѣнку, споручь къ двору церковному и межи земель его прилегла* (1630 АЗР V, 17 // КТ). Її історики мови тлумачать по-різному: ‘земельне угіддя, відділене природною або штучною межею’ (і наводять паралель – стпол. *zaścianek*) [23, X : 229] та ‘земельне угіддя, відділене природною або штучною межею’ [24 : 132-133].

У сучасному українському лексиконі назва не закріпилася, вона функціонує в діалектах, зокрема на Поліссі: *застінок* ‘дорога між полями’ [Лисенко, с. 81]; *стінка* ‘межа між полями, по якій можна проїхати возом’ [1, II : 174].

Околичности. Назва **околичность** (< псл. *o kolo ‘навколо’, букв. ‘кругом кола, вздовж кола’ [10, IV : 171-172]) часто вживана в мові XVI-XVIII ст. у значенні ‘межа, обсяг’ [24 : 229-230]; пор.: стпол. *okoliczność* ‘простір навколо якогось місця, що оточує його і є його околицею’ [25, XXI : 233]. А переважно у формі мн., за нашими спостереженнями, назва **околичности** мала значення ‘місцевість або земельне угіддя, розташоване поблизу; околиця’: *помененый пляць мой зо всеми прилеглостями и околичностями, такъ jako се самъ в себе в широкости и долгости своей маеть и завираеть власно своимъ титуломъ вернымъ и никгды не отзовнымъ а ни се назадъ ворочающимъ, дому братству даю* (Луцьк, 1621 АрхЮЗР 1/VI, 514); *менованое место тутошноое Житомер зо всеми людми, кгрунтами, полями, сеножатями, борами, лесеами, пусчами, реками, ставами, млынами и их вымельками, руднями и зо всеми школичностями и приналежностями... старосте житомерскому, подал* (Житомир, 1649); *О уступленю Кіева зъ монастыремъ Печерскимъ, и зъ иншими до него околичностями, кгрунтами* (XVIII ст. Літ.Вел. II, 110) [14]; *Тамъ же въ околичности глуховской двѣ сѣножати* (1717 Мат.Ист.ЮР 56) [14]; пор. стукр. *околица* ‘сусідня, прилегла місцевість; околиця’ [22, II : 79].

“Словник української мови” за ред. Б. Грінченка фіксує тільки *околичній* (*околичній*) ‘сусідній, суміжний, околичний’ [2, III : 48]; аналогічно і „Словник української мови” в 11-ти т. [21, V : 673].

Прилеглости, приналежности (принадлежности, приналежитости, приналежитности). Із аналізованим словом *околичности* тісно пов'язані синонімічні віддієприкметникові найменування *прилеглости* (< *прилеглий*) та *приналежности* (< *приналежный*), *приналежности* (< *приналежный*), про що свідчать писемні джерела, зокрема поданий вище ілюстративний матеріал, в якому ці назви вживаються поряд.

Слово *прилеглости* (*прилеглости, прылеглости*) мало значення ‘земельні угіддя, які прилягають до маєтку і є його частиною’: *продал есми на вечность тую половицѣ имения моего... зо всіми кгрунты, прилеглостями, такъ, яко се таа половица имения Прилука з давна мела* (Городня, 1585) [6 : 433-434]; *постѹпил есми помененые селища... зо всіми их кгрунты и прилеглостями, пожитьками, шва все шгѹломъ, то ест с полми, з нивами шремыми и нешремыми, сеножатми, лєсы, садами* (Краків, 1595) [6 : 616]; *Въ уживанье... поступил есми помененые селища..., зо всіми их кгрунты и прылеглостями, то есть... лєсы, дубровами* (Ibid. 617); *А права, которые мел родичъ протєстующыхъ з малжонькою своею на маєтность певную часть подданныхъ килкунадцат в селе Липовой з двором, з кгрунтьями и прилеглостями до них* (Житомир, 1649).

У сучасній українській мові закріпилася прикметникова форма *прилеглий* ‘розташований поряд із чим-небудь; суміжний’, а відповідний об'єкт природного ландшафту, як видно з ілюстрацій, передає складене найменування *прилегла земля* [21, VII : 656].

Приналежности. Слово *приналежности* мало те ж значення, що і згадане вище найменування *прилеглости*, тобто ‘земельні угіддя, які прилягають до маєтку і є його частиною’: *которого [ѹрочища] шн [Мартинъ Хрослинский] за тым листом нашим з дѹбровою, з ставищем и з иншими всакими приналежностями, то ест ролми, борами... маєт ѹживати* (Варшава, 1599) [6 : 751]; *Даємо нинєшним листом нашим зо всіми прылеглостями и приналежностями, двором, подданными, польми, сеножатями, сажавками, лєсами* (Краків, 1603) [6 : 826]; *сим нашим универсалом... надаємо [мы, Иоанн Мазепа] село Ячники... зо всіми до него приналежностями, с его кгрунтами* (Батурин, 1687) [7 : 17]; *[Иван Самойлович] надал на монастыр... маєтност давнюю..., названную Карпиловку и зо всіми до Карпиловки давними приналежностями, то ест з сѹножатми, полями, огородами* (Київ, 1688) [7 : 413]; *надаємо [Федору Лисенку] тие двѣ селѣ Осмаки и Дягову з всіми до их приналежностями, з якими они и прежде заживалы з грунтьями поупленными отчистими, з лѣсом отчистим* (Лукомль, 1709) [7 : 345]; *Чигиринская сторона Днѣпра... намъ отдана зъ приналежностями* (XVIII ст. б.дж.) [14].

Оказіонально засвідчені словотвірні варіанти *принадежности* (мы [Гетман Мазепа] надаємо [отцу Иннокентию] село Ячники... зо всіми до него принадлежностями, которым-то монастырем Ржищевским с его кгрунтами и селом Ячниками – Батурин, 1687) [7 : 17], *принадежитости* (надаємо ему [пану Сулимѣ] ку вспартю домового господарства, село Вовчков и село Строкову зо всіми до них принадлежностями, то ест лѣсами, пасѣками – 1689) [7 : 292], *принадежитости* (зъ доброй волѣ моеи продала пасєку свою съ лѣсомъ къ его же, пана обозного, лѣсу, прозиваемаго Плоского, вершини, къ рецѣ Макаровцѣ, зо всіми принадежитостми:

зь байраками и байрачки и изъ рѣчкою – Чигирин, 1630 ЧИОНЛ VIII-3, 17) та **приналежитности** (чинимо вєдомо симъ листомъ квитованнимъ, от насъ даннимъ пану Івану Волівачу, ... на Плоскійи лесъ, зо всѣми околичними приналежитностими..., таможь и плеса рибніє по Ингульцу от устя Говнянки до устя речьки Макаровки, из сѣнокосами, ис степнимъ полем и пахатнимъ – Чигирин, 1615 ЧИОНЛ VIII-3, 16).

Проаналізовані вище найменування не збереглися в лексиконі сучасної української літературної мови.

Островь. Старослов'янізм **островь** (< псл.*ostrovъ < псл.*o(b)-srovъ, букв. 'той, що обтікається' [10, IV : 227]) в українській актовій мові XIV-XV ст. уживався на позначення земельної ділянки, що розташована окремо від головного маєтку [22, II : 99]. Пам'ятки української мови XVI-XVIII ст., як свідчать матеріали КСУМ¹⁶⁻¹⁷ та КТ, реалізував два значення: 'частина суходолу, оточена з усіх боків водою; острів' та 'земельне угіддя, розташоване окремо від основного наділу або вирізняється з-поміж інших угідь; острів' [24 : 232-236].

Увагу привертає використання слова **островь** у другому значенні – 'земельне угіддя, розташоване окремо від основного наділу або вирізняється з-поміж інших угідь; острів' [24 : 235], яке містить два підзначення: 'земельне угіддя, розташоване окремо від основного наділу' і 'земельне угіддя, яке вирізняється з-поміж інших угідь' (наприклад, галявина серед лісу або лісок на болоті чи на рівнині тощо). Такий спосіб формування значення зумовлений тим, що ілюстративний матеріал не дає змоги чітко кваліфікувати об'єкт природного ландшафту: *Подстаростий берестенский поведил ижъ... по томъ болотъ по встровехъ есть гречыхи и проса и пчолы в дереве бортномъ люден... шреховськихъ* (1546 ОГ 21); *А пан Борзобагатыи... на властивый кгрунт пна моего Семашка на землю имени панского Поповицкую за речку Дубовицъ ъв остров, прозываемый Митнов, ъ лѣсъ великийи ѡпѣтил на зимоване триста и всмънадцат ѡвецъ земенина... пна Ждана Томковича Коиленского, с которыми ѡвцами волоша пна Копиленского ѡ том лѣсе так час немальны мешкаючи шкоды великие // починили* (1560-1561 ЛЗК 33 зв.-34); *пан Харлинский..., приехавши моцно на властивый кгрунт имени еє млсти Блудовского, знашодши людеи блудовских на встрове, прозываемом Мутишови, подданых еє млсти позбивал и плуги порубал и с пола их согнал* (Ibid. 110 зв.); *граница того встрова так са в собѣ маєт: ѡт врочища Дѣда, через дуброву долиною а дорогою через пола... аж до петы селища Кошева* (Ibid. 152); *Тогда ѡ самъ, коморникъ, ... сказал и присудил есми тот кгрунт, встровъ Глумовский, ѡко се в себе маєтъ, зо всими пожитками, з нивами старыми, из селищи, из новыми проробками паномъ Триполскимъ судеревъ з Мелехомъ Бараномъ* (Київщина, 1595) [11 : 67]; *кут албо остров поля берегом синожати, под тым островом до него належачое, опроч болота подданых Гатских, ... до села Белого-Стоку... прилучаю* (Луцьк, 1636 АрхЮЗР 1/VI, 714); *остров ющенковский з садком и березами и лозами по сеножать Хомину Носенкову; ... и в степу сеножать, тож отческая и дѣдизная..., пустилем пану Яну Сулимъ* (Перяслав, 1690) [7 : 294].

Демінутивні назви **островецъ** 'острівець' та **островокъ** 'тс.' номінували невеликі за площею земельні угіддя, які розташовані окремо від основного наділу чи вирізняються з-поміж інших угідь: *ѡни [подданыє] повєдили, иж мают с Карасином посеред болота, которым болотом повєли к одномуъ встровкѣ, на котором была ѡлха и в той ѡлсе гран вынали и нам ѡказали и ѡттол повєли болотом, минуючи встров*

церковный (Чернче-Городок, 1543 AS IV, 8); *подстаростин берестейский жалобѹ положыл ѹ того ставѹ ижъ с тыхъ сель... которых панъ точиньский всадиль переходачи тые волане с тыхъ сель встровокъ на сей стороне... розробливают и шкодѹ великѹю чынять* (1546 ОГ 9 зв.); *подстаростин берестейский просто тымъ болотом вель насъ якобы на чотыры стреленья до дрѹгого встровка... шт того встровка просто повель насъ болотомъ до третего // встровка на верстѹ великѹю* (Ibid. 18 зв.-19); *заставил есми... встров мой штчизный... и в том же встрове другиин встровокъ подо греблею прозываемыи бабин которыє встровы шбадва шбрѹбныє а не судеревныє* (Овруч, 1585 ЛНБ 5, П 4045, 82); *тая церковь, которую теперь ее милость пани Браславская деръжить,... стоить не у дворе ее милости панее Браславское..., але на особливомъ островьку, на предместью Володымерьскомъ* (Вільна, 1599 Ант. 920); *з четвертой стороны по дорогу, идучую от куреня в поле и черезъ дорогу островокъ полемъ болотця сойшлося клиномъ* (1749 Сб.мат.Лѣв.Укр. 64) [14] та ін.

Словник Є. Желехівського і С. Недільського та словник за ред. Б. Грінченка вже не фіксують слова *острів* на позначення розташованого окремо земельного угіддя. Назви *острів* та *острівець*, проте, без змін функціонують у сучасній українській літературній мові [21, V : 789]. Їх фіксують діалектні словники: гуц. *острів* 'горб серед рівнинної місцевості' [16 : 355]; пн.-степ. *острів* // *остров* 'острів на річці' і 'острів на болоті', *острівець* // *островець* // *островок* 'тс.' [3 : 135-136].

Проаналізована лексико-семантична підгрупа на позначення об'єктів природного ландшафту за розташуванням дає змогу дійти таких висновків. Залежно від місця розташування, ця група поділяється на три лексико-семантичні ряди, де слова ЛСР „*Назви прибережних природних об'єктів ландшафту*”, „*Назви природних об'єктів ландшафту, розташованих окремо від інших об'єктів*” без змін функціонують у сучасній українській мові, але втратили більш конкретне значення 'земельне угіддя' (таке значення властиве у текстах офіційно-ділового стилю), а набули ширшого значення 'ділянка суші, оточена з усіх боків водою' [21, V : 789], 'край землі, що межує з поверхнею ріки, озера, моря тощо' [21, I : 158] і активно побутує у діалектах. Слова ЛСР „*Назви природних об'єктів ландшафту, розташованих за іншими об'єктами чи прилеглих до них*” не закріпилися в сучасній лексикографії, а про їх колишнє функціонування вказують прикметникові форми *окличній* (*околичній*), *прилеглий*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Аркушин Г. Л.* Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – Т. I–II.
2. *Словарь української мови* : у 4 т. / збр.ред.ж. «Кієвская старина»; упоряд. із дод. власного матеріалу Б. Грінченка. – Київ: [б. в.], 1958. – Т. I–IV. Львів, 2008. – 318 с.
3. *Громко Т. В.* Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. – Київ; Кіровоград, 1999. – 224 с.
4. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы* / [гал. рэд. А. І. Жураўскі]. – Мінськ : Навука і тэхніка, 1982–1989. – Вип. 1–13 (видання не завершено).
5. *Данилюк О. К.* Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк. – Луцьк: [б. в.], 1997. – 104 с.

6. Документи Брацлавського воєводства (1566–1606) / упоряд.: М. Крикун, О. Піддубняк. – Львів: [б. в.], 2008. – 1217 с.
7. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / упоряд. С. Павленко. – Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 1144 с.
8. *Дьяченко Г.* Полный церковно-славянский словарь (со внесением в него важнейших древне-русских слов и выражений) / Г. Дьяченко. – Москва: [б. и.], 1899. – Т. I–II. – 1159 с.
9. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі” / уклад.: І. М. Железняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко, О. С. Стрижак; відп.ред. О. С. Стрижак. – Київ : Наук.думка, 1985. – 254 с.
10. Етимологічний словник української мови : у 7 т. – Київ: [б. в.], 1982–1989. – Т. 1–7.
11. Книга Київського підкормського суду (1584-1644) / Підгот. до вид. Г. В. Боряк та ін. – Київ, 1991.
12. Гуцульські говірки : короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів: [б. в.], 1997. – 232 с.
13. Картотека Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. / зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України (м. Львів).
14. *Тимченко С.* Картотека “Історичного словника українського язика” / Є. Тимченко / зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України (м.Львів).
15. *Лисенко П. С.* Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – Київ: Наук. думка, 1972. – 260 с.
16. *Личук С. В.* Словник народних географічних назв Івано-Франківщини / Личук С.В. // Семантика та структура народних географічних назв Івано-Франківщини : дис. ... канд.філол. наук : 10.021.01 / С. В. Личук – Івано-Франківськ, 2015. – С. 238–427.
17. *Онишкевич М.* Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Онишкевич. – Київ: [б. в.], 1984. – Ч. I–II.
18. *Сабадош І.* Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І. Сабадош. – Ужгород: Ліра, 2008. – 480с.
19. Словарь древнерусского языка (XI–XIV) / гл. ред. И.С. Улуханов. – Москва:[б. и.], 2000–2008. – Т. I–VIII (видання не завершене).
20. *Срезневский И. И.* Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам : в 3 т. / И.И. Срезневский. – СПб., 1893–1912.
21. Словник української мови : у 11 т. / гол. редкол. І. Білодід. – Київ: [б. в.], 1970–1980. – Т. 1–11.
22. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / відп. ред. Л. Л. Гумецька. – Київ: [б. в.], 1977–1978. – Т. 1–2.
23. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред. Д. Г. Гринчишин. – Львів: [б. в.], 1994–2010. – Вип. 1–15 (видання не завершене).
24. Українські краєвиди XVI–XVIII століть. Слово – текст – словник / Г. Дидик-Меуш, О. Слободзяник. – Львів : вид-во “Коло”, 2015. – 384 с.
25. Słownik polszczyzny XVI w. / komitetred.: S. Bał, S. Hrabec, W. Kuraszkiewicz[etc].– Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk, 1966–1998. – Т. I–XXVI (видання не завершене).

REFERENCES

1. *Arkushyn H. L.* Slovník zakhidnopoliskykh hovirok : u 2 t. / H. L. Arkushyn. – Lutsk : Red.-vyd. viddil «Vezha» Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky, 2000. – Т. I–II.
2. Slovar ukrainskoi movy : u 4 t. / zibr.red.zh. «Kievskaiia staryna»; uporiad. iz dod. vlasnoho materialu B. Hrinchenko. – Kyiv: [b. v.], 1958. – Т. I–IV. Lviv, 2008. – 318 s.
3. *Hromko T. V.* Slovník narodnykh heohrafichnykh terminiv Kirovohradshchyny / T. V. Hromko, V. V. Luchyk, T. I. Poliarush. – Kyiv; Kirovohrad, 1999. – 224 s.
4. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы* / [гал. рэд. А.І. Жұраўскі]. – Minsk : Navuka i tэхnika, 1982–1989. – Выр. 1–13 (vydannia ne zavershene).
5. *Danyliuk O. K.* Slovník narodnykh heohrafichnykh terminiv Volyni / O. K. Danyliuk. – Lutsk: [b. v.], 1997. – 104 s.
6. *Dokumenty Bratslavskoho voievodstva (1566–1606)* / uporiad.: M. Krykun, O. Piddubniak. – Lviv: [b. v.], 2008. – 1217 s.
7. *Doba hetmana Ivana Mazepy v dokumentakh* / uporiad. S. Pavlenko. – Kyiv: Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia, 2007. – 1144 s.
8. *Diachenko H.* Полный tserkovno-slavanskii slovar (so vneseniemъ vъ neho vazhnѣishykhъ drevne-russkykhъ slovъ y vyrazhenii) / H. Diachenko. – Moskva: [b. y.], 1899. – Т. I–II. – 1159 s.
9. *Etymolohichni slovník litopysnykh heohrafichnykh nazv Pivdennoi Rusi*” / uklad.: I. M. Zheliezniak, A. P. Korepanova, L. T. Masenko, O. S. Stryzhak; vidp.red. O. S. Stryzhak. – Kyiv : Nauk.dumka, 1985. – 254 s.
10. *Etymolohichni slovník ukrainskoi movy* : u 7 t. – Kyiv: [b. v.], 1982–1989. – Т. 1–7.
11. *Knyha Kyivskoho pidkormskoho sudu (1584-1644)* / Pidhot. do vyd. H.V. Boriak ta in. – Kyiv, 1991.
12. *Hutsulski hovirky : korotkyi slovník* / vidp. red. Ya. Zakrevska. – Lviv: [b. v.], 1997. – 232 s.
13. *Kartoteka Slovníka ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* / zberihaietsia v Instytuti ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (m. Lviv).
14. *Tymchenko Ye.* Kartoteka “Istorychnoho slovníka ukrainskoho yazyka” / Ye. Tymchenko / zberihaietsia u Viddili ukrainskoi movy Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (m.Lviv).
15. *Lysenko P. S.* Slovník poliskykh hovoriv / P. S. Lysenko. – Kyiv: Nauk. dumka, 1972. – 260 s.
16. *Lychuk S. V.* Slovník narodnykh heohrafichnykh nazv Ivano-Frankivshchyny / Lychuk S. V. // Semantyka ta struktura narodnykh heohrafichnykh nazv Ivano-Frankivshchyny : dys. ... kand.filol. nauk : 10.021.01 / S. V. Lychuk – Ivano-Frankivsk, 2015. – S. 238–427.
17. *Onyshkevych M.* Slovník boikivskykh hovirok : u 2 ch. / M. Onyshkevych. – Kyiv: [b. v.], 1984. – Ch. I–II.
18. *Sabadosh I.* Slovník zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu / I. Sabadosh. – Uzhhorod: Lira, 2008. – 480s.
19. *Slovar drevnerusskoho yazyka (KhI–KhIV)* / hl. red. Y. S. Ulukhanov. – Moskva:[b. y.], 2000–2008. – Т. I–VIII (vydannia ne zavershene).
20. *Sreznevskiy Y. Y.* Materyaly dlia slovaria drevne-russkago yazyka po ruymennymъ pamiatnykamъ : v 3 t. / Y. Y. Sreznevskiy. – SPb., 1893–1912.

21. Slovnyk ukrainskoimovy : u 11 t. / hol. redkol. I. Bilodid. – Kyiv: [b. v.], 1970–1980. – Т. 1–11.
22. Slovnyk staroukrainskoimovy KhIV–KhV st. : u 2 t. / vidp. red. L. L. Humetska. – Kyiv: [b. v.], 1977–1978. – Т. 1–2.
23. Slovnyk ukrainskoi movy KhVI – pershoi polovyny KhVII st. / vidp. red. D. H. Hrynychshyn. – Lviv: [b. v.], 1994–2010. – Vyp. 1–15 (vydannia ne zavershene).
24. Ukrainski kraievdy XVI–XVIII stolit. Slovo – tekst – slovnyk / H. Dydyk-Meush, O. Slobodzianyk. – Lviv : vyd-vo “Kolo”, 2015. – 384 s.
25. Słownik polszczyzny XVI w. / komitetred.: S. Bąk, S. Hrabec, W. Kuraszkiewicz[etc]. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk, 1966–1998. – Т. I–XXVI (vydannia ne zavershene).

Стаття надійшла до редколегії 30. 04. 2018

доопрацьована 30. 06. 2018

прийнята до друку 15. 08. 2018

THE HISTORY OF FORMATION OF OLD UKRAINIAN NAMES OF NATURAL LANDSCAPE OBJECTS ACCORDING TO THEIR DISPOSITION

Olena Slobodzyanyk

*The Ivan Franko National University in L'viv,
Department of Applied Linguistic,
1/233, Universitets'ka St., 79001 Lviv, Ukraine
phone (032)239 43 55;
gorbachevska@ukr.net*

Geographical vocabulary is an integral part and one of the oldest parts of the lexicon of any language, in particular of Ukrainian. Its scientific informational content is important not only for linguists but also for historians, ethnographers etc., since it comprises the history of the material and spiritual culture of the nation. The research of the geographical lexicon evolution during a lengthy period of time of its formation gives a possibility to better understand and explain its current state, and language monuments are unquestionably important basis for the language research in different periods of time.

By the method of comparison of common and different features in the Ukrainian language in different periods of time, revealing changes in semantics with involvement of other languages on the material of the monuments of the Ukrainian language (mostly formal style) in the XVI – XVIII centuries, in the given article it is analyzed names of fields within the lexical-semantic group “General names of natural landscape” that form a separate lexical-semantic subgroup according to “disposition”: *берегъ, брегъ, заборъ, забродъ, замежокъ, застѣнокъ, околичности, прилеглости, принадлежности, принадлежности, принадлежности, островъ, островокъ, островецъ*.

While researching this lexical-semantic subgroup it was possible to reveal peculiarities of geographical vocabulary as a thematic group, define its structure and inner system connections, testify the preservation of old geographical lexicon in the modern Ukrainian literary language and its dialects, as in dialects it is possible to trace former lexical, semantic and word-formation connections. Registered dialect words often disappear under the impact of the literary language or lose their specific character, and dialect studies and language history are entangled and complement each other.

Key words: lexical-semantic subgroup, geographical lexicon, monuments, dialect, complex denomination, objects of natural landscape, illustrative material.